

**Biblioteka
LingVariów**

Tom 24

Mieczysław Karaś

**Ze studiów leksykologicznych
i onomastycznych**

Uniwersytet Jagielloński
Wydział Polonistyki

**ZE STUDIÓW LEKSYKOLOGICZNYCH
I ONOMASTYCZNYCH**

Biblioteka „LingVariów”

T. 24

Redaktor naukowy serii

Mirosław Skarżyński

MIECZYŚLAW KARAŚ

ZE STUDIÓW LEKSYKOLOGICZNYCH

I ONOMASTYCZNYCH

Wybór i opracowanie

Jerzy Reichan i Maciej Rak

Z prac Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego

MIECZYŚŁAW KARAŚ

**ZE STUDIÓW LEKSYKOLOGICZNYCH
I ONOMASTYCZNYCH**

Wybór i opracowanie
Jerzy Reichan i Maciej Rak

**Księgarnia Akademicka
Kraków 2017**

Redakcja
Mirosław Skarżyński, Anna Tyrpa

Okładka
Paweł Sepielak

Publikacja dotowana przez Wydział Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego

ISBN 978-83-7638-847-2 (wersja papierowa)
ISBN 978-83-7638-869-4 (e-book)
<https://doi.org/10.12797/9788376388694>

© Wydział Polonistyki UJ,
Anna Karaś, Marta Barańska, Wojciech Karaś

KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks: 12 431 27 43, 12 421 13 87
akademicka@akademicka.pl
www.akademicka.pl

Prof. dr hab. Mieczysław Karaś (1924–1977)

SPIS TREŚCI

Wstęp	9
-------------	---

Studia leksykologiczne

Terminologia techniczna w gwarach	17
Jak jest z tymi gwarami miejskimi czy też miastowymi?	31
O hierarchii gwarowych środków stylizacyjnych (Uwagi i propozycje)	43
O ludowych gwarach Rzeszowszczyzny	55
Polskie nazwy ryby <i>Esox lucius</i> (Uwagi historyczne i próba etymologii szczupaka)...	75
Ze studiów nad słownictwem gwarowym: <i>zbróć</i>	77
Ze studiów nad słownictwem nowszej polszczyzny. Nazwy ‘ścianki pudełka od zapalek, o którą się pociera główkę zapalki’	83

Studia onomastyczne

Pytania onomastyczne	133
Z morfologii onomastycznej	139
Formanty lingwistyczne i onomastyczne	147
O gwarowych formantach onomastycznych	155
Лексические архаизмы в топонимии	165
Słowiańskie sufiksy antroponimiczne -c, -j, -ń	171
Terminologia w zakresie nazw części wsi w południowej Małopolsce	175
Antroponimia, czyli nazwy osobowe Przędzela i okolicy w pow. niżańskim	195
O nazwie miejscowej <i>Rzeszów</i>	225
O nazwie miejscowej <i>Limanowa</i>	231
Nazwa miejscowa <i>Bizorenda</i>	239
Ze studiów nad toponomastyką Żywiecczyny II. <i>Łodygowice</i>	247
Nazwy miejscowe typu <i>Poręba Żegoty</i> , <i>Wola Gołego</i>	253
Nazwy miejscowe typu <i>Annapol</i> , <i>Białogard</i> w języku polskim i w innych językach słowiańskich	263
Lach i Wałach	273
Stare i nowe warstwy toponimiczne w polskich Karpatach	289
Scandinavian geographical names in Polish: Remarks and Suggestions	303

WSTĘP

10 VIII 2017 r. minęło czterdzieści lat od śmierci wybitnego językoznawcy, polonisty, profesora Mieczysława Karasia. Wspominaliśmy go już wielokrotnie¹ i będziemy nadal wspominać tę niezwykłą postać znakomitego uczonego, wychowawcy kadry naukowej (do jego uczniów należą m.in.: Zofia Cygal-Krupa, Bogusław Dunaj, Joanna Okoniowa i Aleksander Zajda), organizatora nauki, rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego, patrioty i szlachetnego człowieka.

Mieczysław Karaś urodził się na ziemi rzeszowskiej, w Przędzeli pod Niskiem (obecnie woj. podkarpackie) 10 II 1924 r. w rodzinie chłopskiej. Studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego (filologia polska i słowiańska) rozpoczął w 1945 r. Uczęszczał na wykłady wybitnych językoznawców: Kazimierza Nitscha, Zenona Klemensiewicza, Witolda Taszyckiego, Tadeusza Lehra-Spławińskiego, Tadeusza Milewskiego i Jerzego Kuryłowicza. Pod kierunkiem Z. Klemensiewicza w 1950 r. obronił pracę magisterską pt. *Polska gwara partyj-
na przed pierwszą wojną światową*². Pięć lat później otrzymał stopień kandydata nauk filologicznych na podstawie rozprawy *Nazwy miejscowe typu Podgóra, Za-
las w języku polskim i w innych językach słowiańskich* (Karaś 1955) (promotorem był W. Taszycki). W 1957 r. został docentem w Katedrze Języka Polskiego UJ, w 1966 r. – profesorem nadzwyczajnym, a w 1971 r. – profesorem zwyczajnym.

Już jako młody badacz M. Karaś z wielką gorliwością przystąpił do pracy naukowej. Oprócz licznych artykułów poświęconych głównie problematyce leksykologicznej i onomastycznej, publikowanych głównie w „Języku Polskim”, „Poradniku Językowym” i „Onomastikach”, napisał wiele recenzji prac dialektologicznych obficie powstających w latach 50. XX w. Wtedy już dał się poznać jako dojrzały i w pełni ukształtowany dialektolog³ i onomasta, toteż po śmierci K. Nitscha we

¹ Bibliografia prac, które dotyczą życia i działalności naukowej M. Karasia zob. (Reichan, Okoniowa 2008). Dorobek językoznawczy i organizacyjny uczonego został też omówiony podczas konferencji naukowej, która odbyła się w Krakowie 9 X 1978 r. Materiały z tej sesji opublikowano w „Poradniku Językowym”, 1984, z. 6, s. 347–401.

² Skróć tej pracy został opublikowany rok później (Karaś 1951).

³ Tak go określił K. Nitsch we *Wstępie do Małego atlasu gwar polskich*: „Zaznaczyć też trzeba, że w posiedzeniach (ewentualnie i decyzjach) komitetu [redakcyjnego MAGP – red.]

wrześniu 1958 r. kierownictwo Zakładu Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk powierzyło mu niezwykle trudną i odpowiedzialną funkcję kierownika Pracowni Atlasu i Słownika Gwar Polskich i redaktora dwu monumentalnych dzieł dialektologii polskiej (rozpoczętych przez Nitscha), jakimi były *Mały atlas gwar polskich* i *Słownik gwar polskich*. Od tego czasu M. Karaś pracował w dwu instytucjach – Uniwersytecie Jagiellońskim (gdzie był kierownikiem Katedry Języka Polskiego, dyrektorem Instytutu Filologii Polskiej, prodziekanem Wydziału Filologicznego, prorektorem UJ i wreszcie od 1972 r. do śmierci rektorem) i Polskiej Akademii Nauk (w której był przewodniczącym Komitetu Językoznawstwa PAN). Do zajęć uniwersyteckich i indywidualnej twórczości naukowej uczonego dołączyło się wtedy czytanie i redagowanie powstających map i komentarzy MAGP, a także opracowywanie wraz z zespołem zasad redakcyjnych przygotowywanego SGP.

Jest rzeczą zdumiewającą, że w tym tak trudnym czasie (koniec lat 50., lata 60. i 70.) działalność naukowa M. Karasia rozwijała się coraz bujniej. Skala zainteresowań uczonego ogromnie się poszerzyła. Oprócz prac dialektologicznych⁴, leksykologicznych i onomastycznych pojawiały się coraz to nowe prace historycznojęzykowe, obszerne wydania zabytków językowych (Karaś, Karasiowa 1969; Karaś, Perzanowski 1970; Karaś, Łysiak 1978), a także dzieła slawistyczne. Podziw nasz wzrośnie, jeśli do tego dodamy niezwykle aktywny udział Karasia w zjazdach i kongresach naukowych, w czasie których wygłaszał referaty, zajmował pisemnie stanowiska w sprawach wygłaszanych tam wystąpień oraz sprawował kierownicze funkcje rozmaitych naukowych gremiów (był przewodniczącym Komisji Fonetyczno-Fonologicznej Międzynarodowego Komitetu Slawistów, Komisji Onomastycznej MKS, Międzynarodowego Komitetu Onomastycznego oraz Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Bułgarskiej).

Z czasem coraz silniej wzrastały zainteresowania Uczonego współczesnym polskim językiem literackim, dokonującymi się w nim zmianami, nowymi tendencjami, językiem artystycznym, czemu dawał wyraz w licznych publikacjach i w dalszych szeroko zakrojonych planach badawczych⁵. Zainspirował również badania socjolingwistyczne polszczyzny mówionej Krakowa i Nowej Huty (Dunaj 2010), które później kontynuował B. Dunaj.

Mieczysław Karaś zmarł przedwcześnie, w wieku 53 lat, w najpełniejszym rozwoju sił twórczych.

Jego prace, jak to stwierdzają liczni czytelnicy, mają wielką wartość naukową nie tylko dlatego, że dają trafne rozwiązania przedstawianych problemów, co już

nieoficjalnie brali czasem udział inni dojrzały dialektologowie, jak K. Dejna, M. Karaś, E. Pawłowski i A. Zaręba” (MAGP I: VIII).

⁴ Najważniejsza z tego zakresu – przez wzgląd na metodologię – jest monografia *Polskie dialekty Orawy*. Cz. I. *Fonologia i fonetyka* (Karaś 1965), w której po raz pierwszy w polskiej dialektologii zastosowano analizę fonologiczną materiału fonetycznego.

⁵ Ten kierunek twórczości Karasia interesująco scharakteryzował Aleksander Wilkoń (2010).

by wystarczyło do ich pozytywnej oceny, lecz także z tych przyczyn, że ich autor rozważa i wskazuje kierunki i potrzeby dalszych badań. Niektóre artykuły Uczonego stały się inspiracją dla innych badaczy, którzy rozwinęli szeroko i udokumentowali materiałem zagadnienia w nich zarysowane⁶.

Jeden z redaktorów tego wyboru pism, Jerzy Reichan, pozwala sobie dołączyć wątek osobisty. Z początkiem lat 50. ubiegłego wieku poznałem Pana magistra M. Karasia w pracowni dialektologicznej K. Nitscha. Razem z nami, młodszymi lub równymi mu wiekiem, przychodził do pracowni, która wtedy mieściła się przy ulicy Mikołajskiej w Krakowie, zasiadał przy wielkim stole i wspólnie rozpisywaliśmy materiały gwarowe z różnych dzieł dialektologicznych na małych karteczkach, które później zostały włączone do kartoteki SGP. Raz na tydzień odbywały się w pracowni seminaria prowadzone przez Nitscha. Z dużym napięciem zasiadali wszyscy dookoła profesora, spodziewając się trudnych pytań zadawanych przez twórcę dialektologii polskiej. Na złe odpowiedzi Nitsch reagował bardzo nerwowo. Gdy po kilku nieudanych wypowiedziach zadawał wreszcie pytanie Karasiowi, ten zawsze znajdował właściwą odpowiedź (por. Reichan 2010). Kiedy koledzy pytali go, dlaczego uczestniczy w seminariach Nitscha, skoro wie wszystko, co jest przedmiotem tych posiedzeń, odpowiadał, że zawsze dowie się na nich jeszcze czegoś nowego. Po kilkunastu latach, wówczas już profesor M. Karaś i kierownik naszego Zakładu Dialektologii Polskiej w Instytucie Języka Polskiego PAN bardzo mnie zachęcał do napisania i obrony mojej, rozpoczętej jeszcze za czasów Nitscha, pracy doktorskiej (Reichan 1980), po czym doprowadził sprawę do szczęśliwie zakończonej obrony na wiosnę 1977 r. Bardzo pochwlebnie zaopiniował też jako rozprawę habilitacyjną inną, wcześniej napisaną pod jego kierownictwem i już opublikowaną moją pracę (Reichan 1975), która stała się podstawą przeprowadzonej w 1978 r. habilitacji. Zachowałem we wdzięcznej pamięci mojego kierownika i promotora.

Redaktorzy niniejszego wyboru postanowili udostępnić te spośród studiów leksykologicznych i onomastycznych M. Karasia, które zostały opublikowane w mniej dostępnych wydawnictwach. Nie ma tu zatem artykułów zamieszczonych w „Języku Polskim”, „Poradniku Językowym”, „Biuletynie PTJ” i „Onomastikach” (czasopisma te są łatwo dostępne w głównych bibliotekach naukowych) oraz tych, które wydano po śmierci Uczonego w książce *Język polski i jego historia. Wybór pism* (Karaś 1986)⁷.

⁶ Na przykład artykuł *Uwagi o nagłosie samogłoskowym w gwarach polskich* (1973) stał się inspiracją dla pracy doktorskiej Barbary Grabki (2002: 13). Inny – *Jak z tymi gwarami miejskimi czy też miastowymi?* (1976) inspirował późniejsze badania socjolingwistyczne prowadzone przez jego uczniów (Dunaj 2010).

⁷ W tej publikacji została umieszczona, licząca 429 pozycji, *Bibliografia prac Mieczysława Karasia za lata 1949–1979* zestawiona przez Z. Cygał i K. Rudek.

Drugim czynnikiem, który zaważył na zawartości niniejszej edycji, był zamiar, by czytelnicy, którzy mniej znają prace Uczzonego, mogli poznać przynajmniej fragment jego zainteresowań naukowych. Stąd taka różnorodność. Poza pracami opublikowanymi po polsku, zostały tu też wznowione dwa artykuły obcojęzyczne (po rosyjsku i angielsku).

W pierwszej części (leksykologicznej) znalazło się siedem artykułów, spośród których pięć dotyczy zagadnień dialektologicznych. Są w tej grupie studia nad pojedynczymi leksemami (*Ze studiów nad słownictwem gwarowym: zbróć*) oraz teksty o charakterze ogólniejszym, teoretycznym (np. *Terminologia techniczna w gwarach*). Dla socjolingwistów, choćby po to, by mogli prześledzić historię rozwoju tego działu językoznawstwa, niewątpliwie cenny będzie artykuł *Jak jest z tymi gwarami miejskimi czy też miastowymi?* Badacze ludowego stylu artystycznego sięgną do tekstu *O hierarchii gwarowych środków stylizacyjnych (uwagi i propozycje)*. Do najważniejszych prac dotyczących gwar pogranicza wschodniego młodszego należy studium *O ludowych gwarach Rzeszowszczyzny*, w którym znajdziemy precyzyjnie zaznaczony na mapie zasięg poszczególnych cech dialektalnych. Tę część edycji dopełniają dwa artykuły: o nazwie szczupaka (*Polskie nazwy ryby *Esox lucius**) oraz – przygotowane na materiale współczesnym autorowi – *Ze studiów nad słownictwem nowszej polszczyzny. Nazwy ścianki pudełka od zapalek, o którą pociera się główkę zapalki*. Ostatni z tekstów z pozoru wydaje się mało istotny, jednak utrwała to, co powoli odchodzi (wraz z coraz rzadszym użyciem desygnatu – zapalki są wypierane przez zapalniczki) do archiwum języka, a także porusza ważną kwestię nominacji.

Część onomastyczna edycji jest obszerniejsza, obejmuje siedemnaście artykułów. Wybór otwiera tekst ogólniejszy, o charakterze teoretycznym – *Pytania onomastyczne*. Po nim następują prace, dotyczące wykładników morfologicznych w onomastyce (*Z morfologii onomastycznej; Formanty lingwistyczne i onomastyczne; O gwarowych formantach onomastycznych; Лексические апрауизмы в топонимии; Słowiańskie sufiksy antroponimiczne -c, -j, -ń*). W kolejnej grupie artykułów znajdziemy omówienie poszczególnych nazw miejscowych (*Rzeszów, Limanowa, Bizorenda, Łodygowice*), typów toponimicznych (formacji takich, jak *Poręba Żegoty, Wola Gołego* oraz *Annopol i Białogard*), antroponimów Przędzela i terminologii w zakresie nazw części wsi w południowej Małopolsce. W pewnym stopniu osobną częścią są dwa artykuły dotyczące szeroko pojmowanej problematyki karpackiej. Należą tu obszerne studia o leksemach *lach* i *wałach* oraz toponimii Karpat. Wybór kończy studium poświęcone przyswojeniu do języka polskiego skandynawskich nazw miejscowych (*Scandinavian geographical names in Polish. Remarks and Suggestions*).

*

Teksty składające się na niniejszy tom, pierwotnie publikowane w różnych latach i miejscach, zostały w tej edycji ujednolicone pod względem formalnym. Poprawiono nieliczne literówki, a w dwóch czy trzech wypadkach uzupełniono opuszczone swego czasu przez zecerów pojedyncze wyrazy, podając je w nawiasach kwadratowych.

Ujednolicono też zapisy adresów bibliograficznych, uzupełniono niekompletne adresy i poprawiono drobne pomyłki.

Pisownię i interpunkcję dostosowano do obecnie obowiązujących zasad.

Jerzy Reichan, Maciej Rak

Literatura

- DUNAJ B., 2010, *Profesor Mieczysław Karaś – inspirator badań naukowych*, [w:] M. Kowalik (red.), *Z Przędzela po rektorskie berło... Sesja naukowa poświęcona pamięci prof. Mieczysława Karasia, Rudnik nad Sanem, 20 listopada 2009 r. Uczestnicy, wystąpienia, materiały*, Rudnik nad Sanem, s. 60–63.
- GRABKA B., 2002, *Nagłos wokaliczny w gwarach polskich*, Kraków.
- KARAŚ M., 1951, *Kilka uwag o polskiej gwarze partyjnej przed pierwszą wojną światową*, „Język Polski” XXXI, z. 1, s. 15–23.
- KARAŚ M., 1955, *Nazwy miejscowe typu Podgóra, Zalas w języku polskim i w innych językach słowiańskich*, „Prace Onomastyczne” (Wrocław), nr 1.
- KARAŚ M., 1965, *Polskie dialekty Orawy. Cz. I. Fonologia i fonetyka*, „Zeszyty Naukowe UJ”, „Prace Językoznawcze” nr 16.
- KARAŚ M., 1973, *Uwagi o nagłosie samogłoskowym w gwarach polskich*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP”, z. 47, „Prace Językoznawcze” nr 2, s. 57–64.
- KARAŚ M., 1976, *Jak z tymi gwarami miejskimi czy też miastowymi?*, [w:] W. Lubaś (red.), *Miejska polszczyzna mówiona. Metodologia badań. Materiały z konferencji naukowej w Sosnowcu dniach 20–21 czerwca 1974 roku*, Katowice, s. 21–33.
- KARAŚ M., 1986, *Język polski i jego historia. Wybór pism*, red. J. Rusek, M. Szymczak, Warszawa – Kraków.
- KARAŚ M., KARASIOWA A., 1969, *Mariana z Jaślick dykjonarz słowiańsko-polski z roku 1641*, Wrocław.
- KARAŚ M., ŁYSIAK L. (oprac.), 1978, *Księga sądowa państwa żywieckiego 1681–1773*, Warszawa – Kraków.
- KARAŚ M., PERZANOWSKI Z., 1970, *Statuty Kapituły Norbertańskiej z r. 1340. W tłumaczeniu polskim z r. 1541*, „Zeszyty Naukowe UJ”, „Prace Językoznawcze” nr 30.
- MAGP: *Mały atlas gwar polskich*, t. 1–2, red. K. Nitsch, t. 3–13, red. M. Karaś, Wrocław 1957–1970.

- REICHAN J., 1975, *Zmiany we fleksji rzeczowników męskich zakończonych pierwotnie na spółgłoski wargowe palatalne w języku polskim na tle słowiańskim*, „Prace Instytutu Języka Polskiego” 6, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- REICHAN J., 1980, *Małopolskie gwary jednonosówkowe*, cz. 1–2, „Prace Instytutu Języka Polskiego PAN” 29, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- REICHAN J., 2010, *Pracownia dialektologiczna Nitscha*, [w:] H. Kurek, A. Tyrpa, J. Wronicz (red.), *Studia Dialektologiczne IV*, Kraków, s. 25–34.
- REICHAN J., OKONIOWA J., 2008, *Profesor Mieczysław Karaś w Pracowni Atlasu i Słownika Gwar Polskich – w 30. rocznicę śmierci*, „LingVaria” nr 1(5), s. 197–203.
- WILKOŃ A., 2010, *Zainteresowania Mieczysława Karasia współczesnym językiem polskim*, [w:] M. Kowalik (red.), *Z Przędzela po rektorskie berło... Sesja naukowa poświęcona pamięci prof. Mieczysława Karasia, Rudnik nad Sanem, 20 listopada 2009 r. Uczestnicy, wystąpienia, materiały*, Rudnik nad Sanem, s. 64–76.

